

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 342.7

ВОЯТ Л.І.

МІСЦЕ МОТИВАЦІЙ У ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті розглянуто місце мотивацій у загальній системі людських цінностей. Визначено роль потреб людини, які енергезують поведінку та ставлять цілі життєдіяльності. Проаналізовано поведінку організму як упорядковану взаємодію системи багатьох потреб.

Ключові слова: мотивація, цінності, потреби людини, життєдіяльність.

В статье рассмотрено место мотиваций в общей системе человеческих ценностей. Определена роль потребностей человека, которые энергезируют поведение и ставят цели жизнедеятельности. Проанализировано поведение организма как упорядоченное взаимодействие системы многих потребностей.

Ключевые слова: мотивация, ценности, потребности человека, жизнедеятельность.

The article deals with the place of motivation in the general system of human values. The role of human needs that energize behavior and set goals of life is determined. The behavior of the organism as an ordered interaction of the system of many needs is analyzed.

Key words: motivation, values, human needs, vital functions.

Вступ. Цінності охоплюють все життя як людини, так і всього людства, при цьому вони зачіпають абсолютно всі сфери (пізнавальну, поведінкову й емоційно-чуттєву). Система цінностей у житті людини є основою змістового боку спрямованості особистості та відображає її внутрішнє ставлення до навколишньої дійсності. У психології під цінностями прийнято розуміти щось значиме для самої людини, те, що дає відповідь на її актуальні потреби, ідеали, особистісні сенси. Вони впливають на формування світогляду особистості та є мотиваційною основою діяльності людини.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення дослідження щодо наявності мотивацій вищого порядку, які визначаються потребою до виконання дій відповідно до системи людських цінностей та здатні забезпечити нормальну поведінку людини.

Результати дослідження. В основі мотивації лежать потреби людини, що являють собою ті внутрішні сили організму, які спонукають її до діяльності. Таким чином, потреба енергезує поведінку та ставить цілі життєдіяльності. Цілі, поставлені потребами, у деякому розумінні є основними, вихідними та не вимагають обґрунтування. Наявність потреби проявляється в наявності потенціалу реакції. Організм ніби володіє певною величиною потенційної енергії особливого типу, яку необхідно розрядити, перетворюючи на систему дій.

Власне, поведінка організму виступає під час такого розгляду як упорядкована взаємодія системи багатьох потреб, що володіють складною ієрархією. Із цієї позиції різні структури організму, пов'язані зі сприйняттям, пам'яттю, мисленням, поведінкою, призначені виключно для цілей задоволення системи мотивацій.

Міра потреби визначається експериментально шляхом вимірювання кількості дій, спрямованих на реалізацію цієї потреби, тобто на досягнення мети. Наприклад, у широких межах

«робочого діапазону» кількість пошукових рухів тварини прямо пропорційна ступеню її голоду, спраги чи потреби в сексуальному партнері. Однак цікаво зазначити, що потреба, будучи принципово важливою для організму внутрішньою силою, має також певну незалежність від зовнішнього світу [2]. Так, багаторазові експерименти показали, що тварина обов'язково має «розрядити» накопичений потенціал, задовольнити свою потребу. Наприклад, сита кішка все одно буде здійснювати діяльність зі стеження, полювання та навіть убивання мишей, підкидаючи їх у клітку. При цьому вона, звичайно, не буде їсти цих мишей.

Така ж розрядка потенціалу потреби має місце під час ігрової поведінки тварин, а також, що особливо цікаво, під час задоволення потреб, пов'язаних із дослідницькою поведінкою. Як тільки раніше спокійна тварина, яка, здавалося б, повністю задовольнила свої потреби, потрапляє в нове, не знайоме для неї середовище, вона відразу ж проявляє максимальну активність. Причому потенціал дослідницької активності (інакше кажучи, потенціал цікавості) при цьому досить великий (наприклад, пацюк буде намагатись проникнути в той чи інший відсік лабіринту, незважаючи на отримання при цьому відчутних ударів електроструму).

Цікавість тварин не вимагає жодного підкріплення з боку інших систем мотивацій: тварина задовольняє її поза залежністю від отримання їжі чи пиття, цікавість часто буває навіть сильніша за страх. Наприклад, за типової постановки експерименту мавпа завжди навчається розпізнавати об'єкти, намальовані на двох дверцятах, в умовах, коли підкріпленням (нагородою) слугує тільки те, що під час правильного натискання лапою на відповідну педаль мавпа отримує можливість заглянути через двері в лабораторію та спостерігати за тим, що там відбувається.

Пізнавальна мотивація примушує тварину не лише уважно спостерігати за новими об'єктами, а й маніпулювати ними, що, зокрема, відбувається в процесі гри. Із цих позицій стає зрозумілим, чому ігрова поведінка властива буквально всім видам тварин, починаючи від птахів (а можливо, і тваринам, які стоять на нижчих щаблях еволюційної драбини). Ігрове навчання, особливо виражене в молодих тварин, буквально більша частина життя яких пов'язана з грою, може слугувати показником ступеня вираження пізнавальної потреби в різних видів тварин [1, с. 195].

Використання «ігрового» критерію, можливо, було б цікаве для створення еволюційної драбини особливого роду, у якій перехід на наступний щабель розвитку визначався би ступенем вираження ігрової та дослідницької поведінки молодих осіб. Такий функціональний поведінковий критерій дав би змогу отримати більш прямі дані про ступінь інтелектуальних відмінностей різних видів тварин.

Класифікація мотивацій може бути проведена за багатьма критеріями, однак головним із них є тип діяльності, до якого спонукає ця мотивація. З огляду на це в найбільш поширеній класифікації, запропонованій американським психологом А. Маслоу, виділяються такі рівні [3]:

- органічні (фізіологічні) потреби, важливі з позиції забезпечення первинних життєвих функцій. До них належать голод, спрага, статевий потяг;
- оборонні потреби, спрямовані на позбавлення від страху й зовнішньої агресії, на забезпечення безпеки та захисту. Певною мірою ці потреби пов'язані з наявністю власної агресивності, що виявляється в тварин у захисті своєї ділянки та свого потомства, у внутрішній конкурентній боротьбі;
- потреби до любові, пов'язані з наявністю почуття приналежності до спільноти, до певного прошарку суспільства, з наявністю взаємних особистих уподобань, не пов'язаних із діловими якостями особистості;
- потреби в повазі, що визначається як необхідність бути визнаним і затребуваним у колективі, мати авторитет, успіх, вважатись компетентним та необхідним із цієї позиції членом спільноти;
- пізнавальні потреби, пов'язані з життєво значимою необхідністю в розумінні різних ситуацій, пов'язаних із побутом, сім'єю та професійною діяльністю; володінні різними знаннями, уміннями, навичками; бажанням здійснювати дослідницьку діяльність у тих чи інших життєвих ситуаціях;
- потреби до самоактуалізації. Цей вид потреб пов'язаний з активним бажанням людини розвивати свої індивідуальні здібності, домагатись реалізації своїх особистих цілей та інтересів і тим самим формувати й розвивати власну особистість;
- естетичні потреби, що визначаються через прагнення до гармонії, симетрії, порядку, краси. Перелічені якості можуть розумітись різними людьми в прямо протилежному сенсі (наприклад, поняття краси абсолютно відмінне в різних людей). Однак загальним залишається

прагнення до досягнення естетичної досконалості, що має місце незалежно від критеріїв цієї досконалості (див. рис. 1).

Таким чином, у схемі А. Маслоу виділяються первинні потреби, до яких належать насамперед фізіологічні потреби та потреби в безпеці, і вторинні, або вищі, потреби.

Цю класифікацію потреб за А. Маслоу не варто розглядати як суворо ієрархічну. Це означає, що не можна вважати, що потреби вищих рівнів можуть бути реалізовані тільки після задоволення потреб нижчих рівнів. Схема потреб скоріше говорить про паралельне задоволення потреб усіх типів.

Необхідним доповненням схеми А. Маслоу є включення в систему мотивацій, пов'язаних із самоактуалізацією, групи потреб, спрямованих на реалізацію духовних, моральних та інтелектуальних цілей, норм і цінностей, придбаних людиною в процесі життя. Ці мотивації, природно, посідають вищі місця в ієрархії мотиваційних стимулів, що керують діяльністю людини.

Особливістю саме цих мотивів є те, що вони стають потребами, тобто переходять із категорії цілей типу «треба» в категорію цілей типу «хочу» в результаті тривалих процесів виховання, саморозвитку й самоорганізації особистості. Проте в результаті їх формування задоволення від вчинення моральних вчинків (відповідно, і потреба в їх здійсненні) стає цілком порівняною, набуває одного порядку важливості з усіма іншими типами потреб.

Зовсім особливий спосіб появи нових мотивацій пов'язаний із тим, що будь-яка людина активно бере участь у процесі життєдіяльності. Інакше кажучи, людська особистість постійно бере участь в отриманні знань, умінь і навичок, тобто людина все своє життя навчається, працює, нерозривно пов'язана з культурним середовищем суспільства, немислима у відриві від тих чи інших культурних традицій, напрямів і проявів не в плані «треба», а виключно в плані «хочу», тому що любить ці заняття, отримує від них задоволення. Поява нових мотивацій, таким чином, представляє появу нових цілей, нових глибинних, нагальних потреб особистості [4].

Сформована на сьогодні система мотивацій визначає основні цілі діяльності організму. Як наслідок зіставлення ієрархії потреб і конкретних умов зовнішнього середовища в людини формується певний когнітивний план – граф (дерево) цілей і підцілей, корені якого визначаються мотиваціями. Побудова таких планів означає, що на кожному кроці поведінки здійснюється перегляд, заснований на використанні подібного роду правил:

$$ПП = f(ОЦ, З),$$

де ПП – поведінковий потенціал, тобто сила, що визначає прагнення цілі (підцілі), ОЦ – очікування або прогноз досягнення цілі під час використання цього кроку, З – значимість досягнення цієї цілі. У результаті дерева, або графа, спрямовані на дослідження однієї й тієї ж мети, можуть бути різними не лише в різних людей, а й в одній людині залежно від ситуації, настрою, боротьби мотивів, значущості (ваги) тієї чи іншої підцілі (див. рис. 2).

Наприклад, під час формування плану дії доводиться так чи інакше прораховувати багато варіантів (гілки графа цілей) та оцінювати їх перевагу. У підсумку такої діяльності формуються

Рис. 1. Класифікація первинних і вторинних мотивацій відповідно до типів діяльності, до яких спонукають ці мотивації

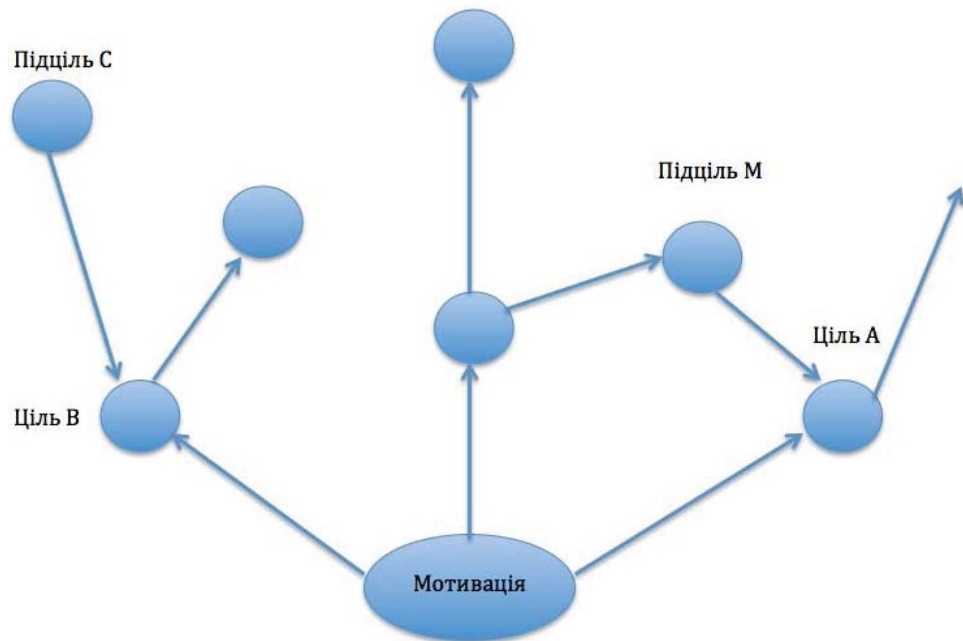

Рис. 2. План дерева діяльності

різні стратегії планування поведінки, наприклад стратегія уникнення невдач, стратегія прагнення до успіху, у тому числі прагнення до успіху будь-якою ціною, прагнення до успіху без застосування некоректних із позиції загальноприйнятих норм, прагнення до успіху в будь-якій галузі незалежно від власних схильностей, прагнення до успіху тільки в галузі своїх інтересів тощо.

Незадоволені мотивації є корінням когнітивного плану дерева діяльності. Когнітивний план являє собою принципово динамічну, мінливу залежно від умов конструкцію.

Таким чином, діяльність із побудови планів, проведена в межах морально-етичної сфери, прямо визначається структурою мотивацій людини. Причому тільки наявність мотивацій вищого порядку, що визначаються потребою до здійснення дій відповідно до духовних норм і цінностей, здатна забезпечити нормальну поведінку людини.

Висновки. У підсумку розгляду всього комплексу мотивацій і потреб людини можна говорити, що відомий вислів «любов править світом» у більш точному й загальному сенсі має звучати як «світом правлять мотивації». Саме так може бути коротко визначено місце мотивацій у загальній системі людських цінностей, як матеріальних, так і духовних.

Потенційна множинність формування графів цілей показує, що поведінка людини з неминучістю включає в себе моменти вибору засобів, цілей, умов. Це означає, що поведінка не є ланцюгом автоматичних актів. Людина в ході планування й реалізації своїх дій здатна на скоєння вчинку, тобто на свідомо сконструйовану поведінку. Іноді вчинком є тільки спроба досягнення мети. Проте здійснення внутрішнього вибору відповідно до критеріїв і вимог вищих мотивацій становить значну частину роботи з підготовки вчинку.

Підставою, базою вчинку є не технічні й технологічні можливості, а морально-етичні, моральні рішення. Саме тому людина в процесі скоєння вчинку часто вступає в протиріччя з установленими в цьому соціальному шарі звичними нормами та критеріями, конфліктує із заведеним порядком. Як класичні приклади вчинку можна навести поведінку людини під час захисту слабкого, поведінку під час відстоювання власних принципів і переконань, поведінку, пов'язану з подоланням страху чи дій, пов'язаних із явними неприємностями. Причому важливо, що в усіх цих випадках людина, яка здійснює вчинок, обов'язково повинна долати в процесі планування вчинку цілий комплекс чітко передбачуваних нею неприємних наслідків.

У зв'язку із цим цікаво зазначити, що вчинення вчинку має щонайменше два плани – зовнішній і внутрішній. У соціальному плані вчинок проявляється як дія, в індивідуальному, осо-

бистісному плані – як складний, тривалий процес внутрішнього вибору, тобто акт, що проходить у сфері інтелектуальних, моральних та етичних категорій і понять. Однак чи не має місце певне протиріччя між тривалістю «дозрівання» вчинку, його оформленням у процесі внутрішніх сумнівів і боротьби людини із самою собою та тими численними фактами, коли людина здійснює вчинок миттєво, без роздумів і коливань?

Очевидно, що ні. Образно кажучи, вчинок відбувається миттєво, підготовка вчинку може тривати все життя. Миттєвість звершення свідчить про рівень «укорінення» соціально значущих, моральних та етичних норм у структурі особистості або, інакше кажучи, про особливості сприйняття. До речі, в особливості сприйняття простежуються певні асоціації також із модельними уявленнями про структуру процесів мислення й пам'яті, у яких складні комплекси понять записуються та читаються на основі текстів, реалізованих мовою семантичних мереж, їх вузлів і зв'язків.

У соціальному плані особистісні вчинки, що стали значними у свідомості більшості людей, отримують особливе місце. Такі вчинки набувають назв подвигів, діянь, стають метою виховання, прикладом для наслідування. На підставі таких вчинків відбувається формування ідеалів цілих поколінь людей. Причому важливо зазначити, що сам процес створення певних ідеалів, прикладів для наслідування являє собою одну з фундаментальних властивостей людської особистості, і їх якість абсолютно невід'ємна від людини.

Людина без ідеалів неможлива, проте, на жаль, дуже навіть можлива людина з неправильними, шкідливими, злочинними ідеалами, зокрема, з неправильно сформованими ідеалами, з ідеалами, що є результатом неповного розуміння та, як наслідок, добросовісної помилки. Класичними прикладами таких подій є різні помилкові цінності, які лежать в основі життєвих правил кримінальних соціальних груп, маргінальних верств суспільства.

Проблеми визначення мети, пов'язані зі спонукальною стороною поведінки, посідають вагомe місце в найрізноманітніших сторонах діяльності людини. Потреби являють собою внутрішні сили організму, які спонукають його до діяльності. Таким чином, потреби енергезують поведінку та ставлять цілі життєдіяльності, причому ці цілі є вихідними та не вимагають обґрунтування. Найбільш поширена класифікація потреб А. Маслоу включає органічні (фізіологічні) потреби, оборонні потреби, потреби в приналежності й любові, потреби в повазі та визнанні, пізнавальні потреби, естетичні потреби, потреби в самоактуалізації.

Список використаних джерел:

1. Александров И.О. Психофизиологическое исследование поведения человека и животных при обнаружении сигнала / И.О. Александров // Психопсихика дискретных и непрерывных задач. – М. : Наука, 1985. – С. 190–200.
2. Брушлинский А.В. О природных предпосылках психического развития человека / А.В. Брушлинский. – М. : Знание, 1977. – 64 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 1999. – 352 с.
4. Пиаже Ж. Хрестоматия по общей психологии / Ж. Пиаже. – М. : МГУ, 1981. – 400 с.